रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

नेपाया बौद्ध कला

च्वोम्ह्

श्री सत्यमोहन् जोशी

धर्मोदय सभा

६/३१ जुद्ध सड़क, काठमाण्डू,
नेपाल

नं० ४२, प्रथम संस्करण २००० मू

२,५०० नेसं १०७६

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

नेपाया बौद्धकला

बौद्ध धर्मयागु परम्परा

नेपायागु बौद्ध कला सम्बन्धी छुं खँ च्वेगु न्ह्यो नेपाया बौद्ध धर्मया परम्पराया विषयले छुं खँ च्वेगु आवश्यक दु। छायधासांनिं नेपाया बौद्ध कलाया थःगु हे पहःयागु छापा दु गुगु कि नेपाया बौद्ध धर्मया परम्परां सृजना याना हया च्वंगु खः।

नेपाले बौद्ध धर्मया पृष्ठभूमि माला स्वत धाःसा थन बौद्ध धर्म प्रादुर्भाव जुया च्वंगु 'नेपा' तिहे पुलां जुया च्वंगु खने दु। थन थौंतक माने याना तःपिं बैरोचन, अक्षोभ्य, रत्नसम्भव, अमिताभ, अमोघसिद्धि नां जूपिं ध्यानि पञ्च बुद्ध पिन्सं आदिकाले हे नेपाले प्रवेश जुया च्वंगु बौद्ध धर्म कना च्वंगु दु, क्यना च्वंगु दु। थुपिं हे ल्यू ल्यू थन मानव बुद्धया रूपे वोपिं विपश्वी बुद्ध, शिखि बुद्ध, विश्वभू बुद्ध, क्रकुच्छन्द बुद्ध, कनक मुनि बुद्ध व काश्यप बुद्धपिनिगु खँ वै अभ्क थुपिं नाप नापं बोधि-सत्व मंजुश्रीयागु खँ वै। अले थुपिं बुद्ध व बोधिसत्वपिनिगु ज्या खँ हे नेपाया इतिहासया पृष्ठभूमि खने दया च्वनी। थनंलि लिपा तिनि हे मानव बुद्धया रूपे २५०० दँ न्ह्यो शाक्यमुनि गौतम बुद्धं नेपाया लुम्बिनी उपवने जन्म कागु जुल।

थथे बौद्ध धर्मया परम्परा क्यने बले मेमेपिं बौद्ध धर्मावलम्बि देशयात छुं भति गर्खेसे च्वों वने फु। तर थथे गर्खेसे च्वों वनी बले सकसिनं थुइके

मा कि नेपादे छगू महायान देश खः, अर्कें थन बौद्ध धर्मया परम्परा थुगु कथं हे सत्य साबित जुल। अभ थन महायानया प्रवलतां याना अनागत मैत्रि बुद्ध यागु तक नं भविष्य इतिहास न्ह्योने खने दया च्वनी। थः खने दयेक वे न्ह्यो मैत्र बुद्धं नेपाले सन्मान फया च्वने धुंकी गथेकि चीन देसे नं फया च्वंगु दु।

अर्के नेपाया बौद्ध कला भागे बले २५०० दँ न्ह्यो खने दयेक वोम्ह शाक्यमुनि गौतम बुद्धया पाले निसेंयागु जक खँ कया च्वयां मगागु जुल। थौंयागु युगया दृष्टि बौद्ध धर्म यागु हे जक व्याख्या, विश्लेषण यावने बले धासा शाक्य मुनि गौतम बुद्धयात आपालं अप्पो महत्व बीगु चर्चा यायेगु व स्वाभाविक खँ जू वैं, छायधासा विश्वया न्ह्योने व्यापक रूपं खने दयेक वोगु 'बौद्ध धर्म' शाक्यमुमि गौतम बुद्धं हे विश्वयात ब्यूगु छगू अमूल्य देन खः गुगु नेपाया स्वाभाविक विश्व बन्धुत्वया प्रभाव खः।

बौद्ध धर्म नाप नेपाया कला

आदिकालं निसें हे बौद्ध धर्म प्रधान जूगुलिं, तथा महायानया तच्योगु प्रभाव लागुलिं नेपाया कलाय् बौद्ध धर्म यागु छापा मेमेपिनिगु मुलुके लाना च्वंगु स्वयानं तसकं अपो लाना च्वंगु दु। वास्तवे नेपाया कला कलाया निम्ति मजूसे धर्मया निम्ति सृजना जूगु जुल। अले धर्मे गुलि गुलि श्रद्धा व भावना बढ़े जुल, उलि उलि उत्कृष्टगु कला पिदंगु जुल। प्राचीन कालं निसें हे वौद्ध धर्मावलम्बि कलाकारतेमं आदि बुद्ध जुया बिज्यापिं बैलोचन, अक्षोभ्य, रत्नसंभव अमिताभ, अमोध सिद्धिपिनिगु चित्र तथा मूर्ति च्वया वोगु जुल, अथवा चाय्, ल्वहंते, सीं, सीले मूर्ति ज्यासां, ढलौटे मूर्ति थंसां बौद्ध धर्मे शुद्ध भावना दुपिं कलाकार तेसं प्रत्येक चित्रया मूर्तियागु अति सूक्ष्म तवरं बिचा याना जक हे अनूपम कलाकृति सृजना याइगु जुल। भावयागु ख्यालया थें भावयागु नाप गुणयागुनं ख्याल याना तथा धर्मे विश्वास दुथें सत्यता व यथार्थता नं लुमंका सर्वगुण सम्पन्नगु चित्र तथा मूर्ति च्वया दयेका वोगु जुल। कलाकारे दुगु थ्व हे विंशेष गुणं

ध्यानी बुद्धपिनिगु लक्षण व गुण

ध्यानी पञ्च बुद्धपिं	मुद्रा	चिन्ह	बाहन	दीग	वर्ण	पञ्चभूत	पञ्चतत्व	पञ्चस्कन्ध	पञ्चज्ञान
बैरोचन	बोधाङ्ग	चक्र	सिंह	मध्य	श्वेत	जल	चक्षु	रूप	सुविशुद्ध धर्म धातु ज्ञान
अक्षोभ्य	भूस्पर्श	बज्र	गज	पूर्व	नील	आकाश	श्रोत्र	शब्द	आदर्शज्ञान
रत्नसम्भव	वर	रत्न	अश्व	दक्षिण	पीत	पृथ्वी	काय	स्पर्श	प्रत्यवेक्षण ज्ञान
अमिताभ	ध्यान	पद्म	मयूर	पछिम	रक्त	तेज	जिह्वा	रस	समता ज्ञान
अमोघसिद्धि	अभय	विश्वबज्र	गरूड	उत्तर	हरित	वायु	घ्राण	गन्ध	कृत्यानुष्ठान ज्ञान

याना चाहे अति प्राचीनगु चित्र अथवा मूर्ति हे ज्वीमा चाहे अति नवीनगु हे थज्वीमा क्वे च्वया तयापि न्याम्ह आदि बुद्ध पिनिगु मूर्ती व चित्रे क्वे च्वया तयार्थेनतुं भाव गुण आकृति, थान, ताल इत्यादि खने दया च्वंगु दै, अले थुगु हे विशेषताय् बौद्ध धर्मं थःगु सरसता व सुगमता क्यना नं च्वंगु जुल। नेपाया बौद्ध धर्म यागु थ्व थःगु हे पहयागु विशेषता व देन खः।

खासयाना नेपायागु चैत्ये, स्तूपे अक्षोभ्य रत्नसम्भव, अमिताभ व अमोघ सिद्धिपिन्त प्यंगू दिशास बौद्ध धर्मया लक्षण अनुसार कला गुणं नं साकार याना ब्वैगु जुल। अले वैरोचनयात जक वोहयागु मूर्ति ज्याना चैत्यया गर्भे स्वोथनेगु अथवा गर्भे स्वोमथनेगु जूसा चैत्यया द्वमोल्गु च्वेया भागे प्यखेँ दिसासं समन्त भूमि दृष्टि ब्वैगु जुल। अक्ष थथे दृष्टि ब्वैगु भागया नं च्वे सर्व बुद्ध महामुकुटमणि नामं फटकी बाना नं ब्वैगु जुल अले थ्व हे दृष्टिया फुसे पद्मकुल, रत्नकुल, बुद्ध कुल, कर्मकुल नामं संकेत याना पलिस्वां आदि लक्षणं युक्तगु तोरण नं ब्वैगु जुल। अले हानं थुकी हे गजू त्वीका १३ तँ प्रमुदिता, विमला, अचल, प्रभाकरी, अर्चिसमती, अभिमुखि, दुरंगमा, सुदूरजया, साधुमती, धर्ममेधा, निरुपमा, ज्ञानवती, वज्रभूमि नांजूगु त्रयोदश भुवनत नं सांकेतिक रूपं चक्राकार याना तँ तँ त्वीका ब्वैगु जुल। अले दकसिबे च्वे धर्म रक्षया निम्ति धर्म छत्र नं ब्वैगु जुल।

नेपाया बौद्ध धर्मे गथे न्याम्ह ध्यानी बुद्ध पिनिगु ध्यान उपासना व पूजा ज्वीगु खः, अथे हे थुपिं न्याम्ह आदि बुद्धपिनि न्याम्ह स्त्री पिनिगु व न्याम्ह पुत्र अर्थात् बोधिसत्व पिनिगु नं मान प्रतिष्ठा पूजा दुगु जुयालि, कलाकारया भावना व कल्पनां नं थःगु साधना पाखें ज्या कया धर्मया ल्यू ल्यू सृजनात्मक कलाया रूपे थुमिगु चित्र व मूर्ति पिकागु जुल। अकें नेपाया बौद्ध कलाय् थथे विशेषता दया आदि बुद्धया स्त्री व पुत्रपिं नं कला गुणं सुसम्पन्न जुया प्याहाँ वया च्वंगु जुल, गथेकि।

ध्यानी बुद्धपिं	वैरोचन	अक्षोभ्य	रत्नसंभव	अमिताभ	अमोघसिद्धि
थुमि स्त्रीपिं	वज्र धातेश्वरी	लोचना	मामकी	पाण्डुरा	तारा
थुमि पुत्रपिं	समन्त भद्र	वज्रपाणि	रत्नपाणि	पद्मपाणि	विश्वपाणि

अले प्रत्येक आदि बुद्धपिनि ल्यू ल्यू छगू छगू भुवनयागु नं कल्पना जूवंगु जुल गथेकि वैरोचनया बज्रधातु भुवन, अक्षोभ्यया अभिरति भुवन रत्नसंभवया रत्नावती भुवन, अमिताभया सुखावती भुवन, अमोघसिद्धिया अमोघवती भुवन। थुकी हे कलाकारं थःगु साधना द्वारा आन्तरिक भावना पिज्वका अनेक चित्र मूर्ति च्वोगु दयेकूगु जुल।

नेपाया बौद्ध धर्मे आदि बुद्धपिनि ल्यू ल्यू मानव बुद्धपिं खनं दयेक वसेंलि इमिसं नं गथे मान प्रतिष्ठा कागु खः अथे हे इमिगु साकार रूपं चित्रण कलाक्षेत्रे जूवंगु जुल। विशेषयाना २५०० दँ न्ह्यो जन्म जूम्ह शाक्यमुनि गौतम बुद्ध प्रति आपालं हे मनूतेगु हृदयले मन्ह्यंक मान प्रतिष्टा श्रद्धा भावना ब्वगु जुल। थुकिया फलस्वरूप बौद्ध कलाकारं नं थःगु उपलब्ध साधनं आपालं ज्या कया साकार रूपे चित्र, मूर्ति, सृजना यागु जुल। नेपायागु प्रत्येक विहार हे थौं बौद्ध कला भण्डार जुया च्वंगु दु। अले नेपा महायान देश जूगुलिं गुलि शाक्यमुनि गौतम बुद्ध यागु चित्र व मूर्ति सृजना जुल, प्रत्येक चीत्रे वा मूर्ती चूड़ामणि सुशोभित जुया नेपाल कला शैलि नं क्यना च्वंगु जुल।

नेपाया बौद्ध धर्म लिसे नेपायागु बौद्ध कला नं उतिकं हे ब्वां वने फूगु जुयालि नेपाया बौद्ध कलाय् धर्म युग राज्य कायेत वैपिं अनागत मैत्रि बोधिसत्व, मंजुश्री बोधिसत्वपिं नं ध्यान व उपासनाया ल्यू ल्यू

कलाकारया कलाया साधनं साकार जुया प्याहां वया च्वंगु खने दु। नेपाले बौद्ध धर्मया कलाय् थ्व नं छगू विशेषता जुया च्वंगु दु।

महायानया अन्तर्गते अभ्क अलौकिक तान्त्रिक वज्रयान नं नेपाया बौद्ध धर्मया लिधंसा जूगुलिं चर्या गीत हाले सःपिं व अनेक मुद्रा ज्याये सःपिं आचार्यपिन्सं व उपासक उपासिका पिन्सं गुलि प्रमाणं ध्यानं, भावनां गुलि विविध बौद्ध देव देवीपिन्त साधना यागु खः, बौद्ध कलाकार पिन्सं नं थःगु कला साधन व फुक बौद्ध देव देवीपिन्त साकार रूपे साधना याना क्यने फूगु जुल। अकें हे नेपाया बौद्ध कलाय् बज्र धर, बज्र सत्व, बज्र देवी, बज्र वाराही, हेरुक, चक्र सम्वर, योगाम्बर, महिस सम्बर, नैरात्मा देवी, विद्याधरी देवी, खड्ग जोगिनी, बज्र जोगिनी, छ्वास्का मिनी आदि देव देवीपिनिगु चित्र व मूर्ति परिपूर्ण जुया च्वंगु। यदि नेपाले थये महायान या बज्रयान यागु प्रभाव मलागु जूसा—नेपाया बौद्ध धर्म ल्यू ल्यू बौद्ध कलायागु नं गुलि लङ्का, बर्मा देशया विशेषता दया च्वंगु खः उलि हे जक विशेषता दैगु जुल। तर महायान व बज्रयानं नेपाया बौद्ध कलाय् जक मखु मेमेगु कलायात नं च्वे थकया छगू अपूर्वगु विशेषता ब्यूगु जुल।

नेपाली बौद्ध कलाय् विभिन्न कला स्कूल दु। थथे विभिन्न स्कूल दुगुया छगू मुख्य कारण खः—नेपाली बौद्ध कला विकाशयागु छगू चरम बिन्दु थ्यसंलि थुकी प्रवीण वर्गया विभाजन जूगु जुल। खला नेपाया आपलं याना कलाकारत बौद्ध मार्गीत खः। कलाकारत छगू हे जाती वये मागु खः तर कला सम्बन्धि उगंगु कलाकारया पेशां याना विभिन्न कला स्कूलया विभाजन नं जूवन, नाप नापं थरया विभाजन नं गथे कि—

ल्वहंयागु ज्या याइपिं=ल्वहंकःमि

चा, अप्पा, बज्रयागु ज्या याइपिं=दकमि, बज्रकःमिं

सिंयागु ज्या याइपिं=सिकःमिं

धातुया ज्या याइपिं=नेबा ज्या याइपिं, थकमिं

चित्रयागु ज्या याइपिं=पुं (चित्रकार)

थःथे कलाकारते थःगु हे छगू छगू कला स्कूल दु गुलिं याना नेपाल बौद्ध कला कृति अटूट रूपं छस्वा जुया थौंतक नं न्ह्यांवया च्वने फत। थुलि जक मखु कलाकारया वंशहे कायम जुया वोगु जुल गुगुलिं कलाकारं नं थःगु गर्व तया ज्ञान क्यने फया च्वन।

कला सृजना या लक्षण व तरीका

चा, त्वहँ, सिँ स कलाकारं थःगु भावनयात साकार याना गुगु अनूपम कलाकृति सृजना याइगु खः, थुकियागु तरिका सकसिनं याउँक अनुमान याये फु छायधासांनि विभिन्न ज्याःभया साधनं हे थुकी ज्या याईगु खः, अले थ्व थथे याईगु ज्या सिधयेवं अन्तिम रूपं पूर्ण नं जुया च्वनी। चित्र कलाय् नं विभिन्न रंग व क्येँ यागु साधनं भौँते, कापते, अंगले चित्रकलायात अन्तिम रूप बीगु खः यद्यपि थुजोग फुक्क कलाय् ल्हाहाययागु आपलं शीप नं पिज्वे के मागु जूसां। तर धातुयागु मूर्ति ज्यायेगु ज्याय् नेपाली बौद्ध कलाय् छगू विशेष तरिका दु। अले देगले, विहारे, म्यूजियमे, संग्रहालये ब्वया तःपिं धातुया बुद्ध मूर्तिन न्ह्योने च्वोंवे मात्रं नं व मूर्ति सृजना याईगु तरिका सकसिनं नं सीके बह जूवो।

न्हापां कलाकारं सीले मूर्ति ज्यायेगु ज्या शुरु याई। सीजक मुक्क ज्वीबले नाया वनीगु जूगुलिं कलाकारं उकी छगू मेगु तत्व मिले याई थ्व खः 'सिलाय्।' थथे सिलाय् त्वाक छ्याना खारेयाना भिंका तःगु सीले थैथे च्वंक ज्या याये ज्यू, तर ज्या याये बले धासा गुबलें निभायागु आवश्यकता ज्वो गुबलें मकःयागु मिं। विना गरम यागु आंचँ सीले थैथे च्वंक ज्या काये मछि।

आध्य सीयागु मूर्ति दयेके बले कलाकारं बिचा याईगु नाप, ताल या त्या ज्या जक संक्षिप्तं थथे खः गथेकि छम्ह मफौला साइज याम्ह शाक्यमुनि दयेके मासा कलाकारं थथे ब्वतया मूर्ति ज्याई।

चूडामणि	२ लांगु
जटापो	४ ,,
जटा हिनेगु भाग	४ ,,
कपा	४ ,,
न्हातिकां न्हाय् चवका तक	४ ,,
न्हाय् चवकां मन चवकातक	४ ,,
गःपः	४ ,,
गःपतं छाती दुरुपोतक	१२ ,,
दुरुपोनं नाभितक	१२ ,,
नाभि तेपया कंवतक	४ ,,
प्यम्पाया जाः	८ ,,
तुतिया पू	८ ,,
ल्हाह्रापु	६ ,,
छातीया ब्या	२४ ,,
ब्वहलं निसें चुल्यातक	२४ ,,
न्हाय्पँया ब्या	२ ,,
न्हाय्पँया ह्राकः	८ ,,

इत्यादि ।

थथे भाग ब्वया हिसावं थःगु भाव व कल्पनायात साकार याना मूर्ति ज्याइ बले कलाकारयागु ज्याभः साप हे साधारण केवल छ्पू निपू सिलाय् कू (नेकूयागु च्वामुसे च्वंगु कथिचा) व ६५ निपू कई । थ्व हे ज्या भयागु मदतं कलाकारं थःगु मनं त्वीकार्थं मूर्ति निर्माण याई (आर्य-तारा, बुद्ध अमिताभ, शाक्यमुनि, चिन्तामणि लोकेश्वर ई०) अथवा कलावस्तुत नं दयेकी (त्वादेवा, सुकुन्दा, दल्, ज्वला न्हायकँ, सिन्ह भू ई०)

थथे सीयागु पलं (मुख्यगु नमूना) तयार याये धुंका कलाकारं

थासायागु आवश्यकता जूसा थुकी हे सीयागु अथवा चायागु थासा काई। अले छगू मूर्ति स्वंगू प्यंगू मूर्ति तयार ज्वी।

अनंलि थ्व हे थासा तयार ज्वीगु सीया मूर्ती मसिनगु चा व सौ मिलेयाना न्हापां पाई अर्थात् मूर्तियात थुकिं बेरूप याना इला यंकै। थ्व गने साथ गिचा व मँ मिलेयाना व हे मूर्तियात आवश्यकतानुसार निकलं निसें च्याक तक पापां यंकै, अले मूर्तिजा केवल चाग्वारा छग्वारार्थें जक ज्वी तर थुकी नौवं (लिपा सी नायका पिकायेगु लँ नं) बांलाक तया प्वा तिना तै।

अले थ्व हे दुने सीयागु मूर्ति दुगु चा ग्वारायात मीं पना बुकी अनंलि थुकी च्वंगु नौयात प्वाः खना थुकी दुने नाया च्वंगु सी पिने पिकाई। दुने खालि ज्वी धुंकूगु चायागु वस्तुयात 'साय्' तयार जुल धका धाई (छगू किसिमया ब्लक)।

हानं थ्व हे साय्यात (ब्लकयात) पाख मिलेयाना साय्गले (छगू भुतू) मीं उनातै (थुकी हाकुगु रंग फुक उड़े जुया मवंतले।) उखे हानं थ्व हे साय्ले ल्वीगु धातु भोँचाय् (थ्व नं छगू कुलेथें च्वंगु चायागु थल खः) छु धातु तये मागु खः व हे धातु तया प्वाः तिना काइयाः (अंगूचार्थें च्वंगु छगू तःधंगु भुतू) भुतुली हेँग्वा मिंया आँच बिया ४ घण्टा तक धपू नं (भुतु पुसा) तोपुया तै।

जब भोँचा व साय् उना तःगु पाख भिले ज्वी, अले सायत फुक छथाय भोलाक लिथंसा बिया धंकी, उखे कापसलिं (काकेगु चिम्तां) भोँचा ग्वो छगः छगः हया थुकी वोलं (च्वासुसे च्वंगु ज्याभलं) प्वाः खनी। थुगु बखते थ्व प्वालं धातु उड़े जूगु छगू गजपयागु रंग प्याहां वै। साय्ले च्वंगु नौले (लँ=प्वाः) आँच बिया धातु जमे मज्वीमा धका जः खः चिचीकू चागु सी टुका तया तै।

अनंलि भोँचाय् नायका तःगु धातु (सिजः, कन्सलँ, म्हः, लूँ, वोह ई०) साय्ले च्वंगु ह्वते तुल्तुलु प्वंकी। च्वे धातु जाया वल कि साय्यात

भतिचा ख्वाउँका तै। लिपा थ्व हे साय्‌यात खासी लखे कुदुकी। अनंलि थ्वयात लिकया थुकी च्वंगु चा फुक्क तछ्याना स्यंकी गुगु ज्या सिधये वं हे कलाकारं मनं तुना थें च्वंगु व हे सीयागु मूर्ति धातुयागु रूपे परिवर्तन जुया शोभा बिया च्वनी।

थुलि जक याना नं कलाकारया ज्या सिमधनि। वं व मूर्तियात वःचां व सुमिचां खुब बुई, अनंलि कतानं किया व मूर्तियात दुरुस्त याना सिधयेकी।

थ्व फुक प्रोसेसे पूर्ण सफलता वसेंलि तिनि कलाकारं सन्तोषयागु शास फेरे याई।

कताँ ज्याय् व थ्व ज्याय् जक कलाकारं धातुयागु पाता दाया दाया हे थःगु भावयात साकार याना थैथे च्वंक मूर्ति सृजना याईगु जुल।

धायेगु अत्युक्ति ज्वी मखु—नेपामितेगु थ्व धातुया मूर्ति ज्यायेगु कलां क्यना च्वंगु दु—The thought of the master mind and the touch of the master hand.

नेपाली बौद्ध कलाय् सांकेतिकता वा रहस्यवाद नं

नेपाली बौद्ध कलाय् धर्मया जक प्रधानता मजूसे गुगुं गुगुं कलाकृती धर्मया ल्यू ल्यू सांकेतिकता व रहस्यवाद नं सुला च्वंगु जुल। थथे जूगुया छगू मुख्य कारण महायान या बज्रयानयागु हे प्रभाव खः। गथे कि प्रत्येक विहारया न्ह्योने अर्थात् शाक्यमुनि भगवानया मूर्ति न्ह्योने (गुगुं विहारे अनागत मैत्रि बोधिसत्व, गुगुं विहारे दीपङ्कर बुद्धया न्ह्योने नं) महायानया स्मारक स्वरूप धर्म धातु मण्डलया बज्रयानया स्मारक स्वरूप बज्रधातु मण्डल गुगु कलात्मक दृष्टिकोणं अनेक बुद्ध, मूर्ति तया स्थापना याना तैगु खः—व मण्डले अष्ट प्रकारया रेखात्मक यन्त्र किया (अर्थात च्यागू पःखा स्वरूप बज्र प्राकार, बज्र पञ्जर, बज्र वितान, बज्र शरजाल, बज्र ज्वालान लार्क, घघघाट्य घघघाट्य, कीलय कीलय, बज्र मुङ्गल) बैलोचन (धर्म धातु जूसा) अक्षोभ्य (बज्र धातु जूसा) दुने देवता

अधिराज जुया च्वंगु सांकेतिक एवं रहस्यमय भाव पिकया क्यना तःगु जुल गुगुया अर्थ थ्वीकेत साधारण धर्म व कलाया दृष्टिकोणं जक स्वया नं मगा। हानं दश क्रोधयात प्रतिनिधित्व याका विहारगा बुद्ध मन्दिरया बिलँ पौले यमान्तम, प्रज्ञान्तक, पद्मान्तक, विघ्नान्तक, अचल, टक्कीराज नीलदण्ड, महाबल, उष्णीश चक्रवर्ती, सुम्भराजया नामं मूर्तिया रूपे ब्वैगु जुल। थथे हे बौद्ध कलाया उपकरण स्वरूप सांकेतिक भावं बौद्ध विहारे मन्दिरे तोलँ पौले चित्रया रूपे बिलँ पौले, मूर्तिया रूपे सप्तरत्न-यात मणिरत्न, खड्गरत्न, गजरत्न, अश्वरत्न, स्त्रीरत्न, पुरुषरत्नया नामं ब्वैगु; मनोग्रामया रूपे (चित्रे जक) अष्टमङ्गलयात छत्र, ध्वज, चमर, कलश, मत्स्य, शङ्ख, श्रीवत्स, पद्म संयुक्त याना ब्वैगु; मन्दिरया पोल्चो-या प्यकुने प्यखे वीणाराज, चैत्यराज, ध्वजराज, खड्गराजया नामं चतुर महाराजया चित्र ब्वैगु नं उतिकं हे सांकेतिक एवं रहस्यमय खः। चैत्य व स्तूपया तोरणे च्वंगु खँजा न्हापा हे च्वे उल्लेख ज्वी धुंकूगु दु।

वज्रयानया दुने अम्क द्रहाँवनो स्वेबलेजा प्रत्येक बौद्ध कलाकृतिया चिन्ह छगू न छगू संकेतया रहस्यं जाया च्वंगु जुल। खासयाना आगं कोठा हे थुकियागु ज्वलन्त उदाहरण खः। कलाया भण्डार जुया च्वंगु थुजोगु आगम स्थलत स्वंगू प्रकारया दु गथेकि (१) नासंदिगि आगं—बौद्ध शासने चोंपि साधारण उपासक उपासिकापिं नं द्रहां वने ज्यूगु (२) सर्वसंघ आगं—बौद्ध धर्मे दीक्षा दुपिंजक द्रहां वने ज्जूगु (३) मूल आगं—थपाजु छम्हेसिनं जक स्वेज्यूगु अर्थात् निगः मिखा बाहेक प्यंगः मिखां हे स्वेमज्यूगु —"गुह्यांति गुह्य महागुह्य" नां जूगु। वास्तवे थ्व आगं कोठा छगू रहस्य-मय एवं गुप्तीगु पूजागृह अथवा कलागृह नं खः। थन दुने च्वंगु धार्मिक वातावरण व अनूपम उत्कृष्ट कलायागु प्रदर्शन बौद्ध जगते थौंतक यथार्थरूपं पिज्वोगु मदुनी। तर थुलि धायेफु—नेपाया बौद्ध कलाया गुलि उच्च-कोटियागु कला वस्तु सृजना जुल, आगं कोठाय् हे प्राय थुजागु फुक दुथ्याना च्वनोगु जुल। खासयाना आगं कोठाया प्रवेश द्वारे द्वारपालया रुपे साधन-

स्वरूप संकेतं कलात्मक मुद्रा ज्याना च्वनीपिं काकास्या, उलूकास्या, श्वानास्या, शूकरस्या, यमदादि, यमदूति, यमदंष्ट्री, यममथनीया सजीव मूर्ति, एवं आगंमया दुने देदीप्यमान जुया च्वनिपिं डाकिनी, रामा, खण्डरोहा, रूपिणी, बज्र करोटक, समयकरोटक, विसमयकरोटक, समय विसमयकरोटक नांपिं अष्ट देवीपिनिगु लूँसियातःगु सजीव मूर्तित थुगु प्रशंगे उल्लेखनीय याये बह जू। अभ मूलसम्बर, मूलसम्बरयां क्वेयापिं ३६ म्ह सम्बर, सम्बरया-नतुं परिवार जूपिं ६४ म्ह सम्बर, ६४ म्ह जोगिनीपिनिगु विविध ध्यान मुद्रा शक्ति जागु कलापूर्ण मूर्तियागु नं थुगु हे प्रशंगे चर्चा जूवै नाप नापं १६ म्ह षोडषलास्या देवीपिनिगु विलँपौले च्वंगु सियँगु मूर्ति नं।

वास्तवे, नेपाया आगंया खँ पूवंक न्ह्यथनेबले उक्त देवदेवीपिनिगु धर्म-नापं तुं धर्ममूलक कलायागु नं क्रमबद्ध च्वों वैगु जुल।

अभ थुजोगु आगं खासयाना प्रत्येक विहारे बुद्ध स्थापना जुया च्वंगु बुद्ध मंदिरे च्वे दुथ्याना च्वनी। थुजोगु आगंछें नं हानं सांकेतिकय रहस्यमय भावं पञ्चबुद्ध भापा पञ्चङ्या, त्रिरत्न भापा त्रिखाङ्या नं ब्वया बौद्ध स्थापत्य कलाया अनूपम शीप नं क्यना तैगु जुल।

प्रतिवर्ष ज्वीगु बौद्ध प्रदर्शनी

खला, नेपाया प्रत्येक विहार*, चैत्य‡, देवस्थल† हे बौद्ध कलाया छगू म्यूजियम थें जुया च्वंगु दु। अथे नं विशेषयाना प्रतिवर्ष गुंलाया १२ न्हु तक जोक्कं (गुंला थ्व ११ निसें गुंलागा ७ तक) प्रत्येक बौद्ध विहारे बौद्ध कलायागु विविध प्रदर्शनी यायेगु थिति थौं तकं कायम याना वया च्वगु द हे दनी। थानापं थाई कि गुंलां 'बही ब्वेगु' अर्थात् विहारे

*—पारावर्व महाविहार, हिरण्यवर्ण महाविहार, रुद्रवर्ण महाविहार आदि।

‡—स्वयम्भू चैत्य, खास्ती चैत्य आदि।

†—बुंगद्योया देगः, जनबाहा द्योया देगः, कुमारिया छें आदि।

श्रृङ्गार यायेगु मेगु अर्थे प्रदर्शनी यायेगु। थुगु प्रदर्शनी काले प्रत्येक विहारे प्रतियोगिताया भावं बौद्ध कला प्रदर्शनी याना तैगु जुल छाय धासानि बौद्ध धर्मया पुण्य प्राप्तीया निम्ति बौद्ध धर्म व बौद्ध कला छगू हे भापा तया, अभ्क बौद्ध कलायागु अध्ययन हे बौद्ध धर्मया अध्ययन भापा तया मचांनिसें बुढाबुढि तक सकल मनूत विहार पतिकं स्वो वनीगु जुया च्वन। अले थथे स्वोवनीबले प्रत्येक विहारे ब्वैतःगु बौद्ध कलायागु नं टीका टिप्पणी ज्वीगु स्वाभाविक जुल। थ्व हे कारणं गुंलां १२ न्हु तक प्रत्येक विहारे चित्रकला, मूर्तिकलाया अतिरिक्त बौद्ध रहन सहनया वस्त्र, बौद्ध ग्रन्थ इत्यादि तक नं प्रदर्शन जुया च्वनी। थुंकी संघया रूपं, गुठिया रूपं नं प्रदर्शकतेसं ब्वति काइगु जुया च्वन। अले चित्रकलाय् एक से एक बांलागु पौभा, तोलँ पौ ब्वैगु जुल। पौभाले कलाकारं आदि बुद्धपिनिगु, शाक्यमुनि गौतमयागु, बोधिसत्वपिनिगु, आर्यतारा, सप्त-लोचन तारा, सम्बर, वसुन्धरा, अवलोकितेश्वर आदिपिनिगु अनूपम चित्रत Classical art या दृष्टिकोणं धर्म पिज्वेका प्रदर्शन याना तःसा, तोलँ पौले हानं व कलाकारं सिंह सार्थक बाहुया समस्त जीवनी, विश्वन्तरया मचात दान, शाक्यमुनि गौतमया ३२ गू जीवन, धर्मचर्या वृत्तान्तया नेपाया स्वयम्भू पुराणया दिग्दर्शन सिलसिला मिले याना प्रदर्शन याना तैगु जुल। मानो थ्व पौभा व तोलँ पौले चित्र कलाकारं थःगु भाव व अभिव्यक्तियात साकार रूप बिया थःगु सचित्र अनूपम कलां बौद्ध धर्म प्रदर्शन याइगु जुल। थथे हे मूर्ति कलाकारं चा, ल्वहँ, सिं, धातुस ज्याना, किया, छाना, थना सृजना याना तःपिं व हे आदि बुद्धपिनिगु, बोधिसत्वपिनिगु, शाक्यमुनि गौतमयागु, आर्यतारा, सप्तलोचनतारा, लोकेश्वर आदिपिनिगु सजीव मूर्तित नं थः थःगु कलां धर्मरूपी आत्मा पिज्वेका क्यना तैगु जुल।

अभ्क बौद्ध कलाया संरक्षक वर्गपिसं नरां दो, सम्यक दो, पञ्चरादोंया समस्त गण नं थःगु हे बखते मंकागु विहारे अथवा थःगु नीजि प्रदर्शनी

गृहे प्रदर्शन याइगु जुल। थथे प्रतिवर्ष ज्वीगु बौद्ध कलाया प्रदर्शनिं प्राचीन कालं निसें नेपाले जुया वया च्वंगु बौद्ध कलायागु विकास व संरक्षण, विभिन्न काले प्याहाँ वया च्वगु बौद्ध कला शैलीया क्रम नाप नापं बौद्ध कलाया इतिहास नं खने दुगु जुल। अभ्क थथे प्रतिवर्ष ज्वीगु बौद्ध कलाया प्रदर्शनिं बौद्ध जगते छगू थःगु अनूपन देन नं बिया च्वंगु जुल।

थौंकन्हेया नेपाली बौद्ध कला शैली

५० बर्ष थुखे पिनें वैपिं विदेशीतेगु आवत जावत नेपाले बढ़े जुजुं वोगुलिं तथा थथे वैपिं विदेशीतेसं नेपायागु कलाकृति न्याना यंकीगु जुयालि थुकियागु प्रभाव नेपाया कलाय् थुकथं लावोगु खने दु :—

धार्मिक दृष्टिकोणं गुगु भावना तया कलाकारं मूर्तिया चित्रकलाया सृजना याना तःगु खः व फुक वस्तुयागु विदेशीतेगु पाखें धाको ध्यबा वोगु जुया थुजोगु कलाकृतित नेपालं धमाधम प्याहां वंगु जुल। अभ्क विदेशीतेसं पुलां पुलांगु कलाकृतियागु जक हे चाहना याइगुलिं न्हूगु कलाकृतिया महत्व हे मदु थें जुया च्वन।

अकें पौभा, नोलँपौ आदि च्वेगु बौद्ध कला शैली नाप नापं शैव कला शैली नं लोप जुजुं वंगु जुल। सफू कँले चित्र च्वेगु, मूर्ति थ्वकेगु अथवा सफूया पौले थासे थासे चित्र च्वेगु शैलीजा अभ्क भ्कन न्हापा हे तना वंगु जुल। तर अयनं थौंतक नं बौद्ध कला शैली निगू किसिमया स्कूल कायेम हे दु (१) छगूगु खः क्लासिकल स्कूल (२) निगूगु खः आधुनिक स्कूल थ्व निगू स्कूले नं बौद्ध शैव निगू कला शैलीया नं उतिकं हे ज्या जू।

क्लासिकल स्कूले—कलायात थःगु जन्मजात पेशा याना वोपिं कलाकारत हे यक्को दु। थन आतकं धार्मिक दृष्टिकोणं सुं छम्ह दातां बौद्ध कला शैलीया ज्या याकल धासा तना वना च्वंगु पुलां कलायात ल्वीका क्यने फूपिं कलाकारत द हे दनी। खास याना थुगु स्कूलया नायोत खः यें भीमसेन थानया कलाकार मणिकमान चित्रकार, यलया कलाकार

कृष्णबहादुर चित्रकार, ख्वपया सूर्जे चित्रकार आदिपिं।

आधुनिक स्कूले निगू शाखा दु। छगू शाखाय् क्लासिकल स्कूलया प्रृष्ठ भूमी आधुनिक कलाया ज्या याइपिं। अले थुःगु स्कूले खास याना मा० चन्द्रमानसिं मास्के, मा० तेजबहादुर चित्रकार, कलाकार केशव दुवाड़ी आदिपिनिगु नां उल्लेखनीय जू।

मेगु शाखाय् खास याना आधुनिक ढंगं हे ज्या याइपिं कलाकारत दु, थुकी कलाकार बालकृष्ण सम, अमर, मा. जीवरत्न शाक्य, मा. कालीदास, मा. चन्द्रबहादुर, दिलबहादुर चित्रकार, ज्ञान बहादुर, गेहेन्द्र मानसिं, जगदीश शमशेर, प्रिय बहादुर, हरिप्रसाद आदिपिं उल्लेखनीय जू।

धातुया मूर्तिकला पाखे नं निगू स्कूल दु। छगूगु स्कूले न्हापायागु हे साधनं व हे पुलांगु टेकनिके ज्या याना वया च्वोपिं दु थुपिं मध्ये कलाकार कीर्तिमान, मानज्योति चीरि, आशाकाजी, हर्षरत्न, कुवेरसिं, मणिरत्न, तेजरत्न आदिपिनिगु नां न्ह्योने वै।

निगगु स्कूले मूर्ति कलायात तोता बौद्ध कला शैलीया बाना जक तयार याइपिं खासयाना जड़ाउ कलाकृति गथे कि श्रीयन्त्र, कलश, बट्टा, ईत्यादि दयेकीपिं कलाकारत नं दु।

अले थ्व च्वे उल्लेख जुया च्वंगु मध्ये नं छगू न्हूगू स्कूल खने दया च्वंगु दु गन कि थःगु हे ताले बौद्ध कलाया सृजना प्याहां वया च्वंगु जुल। विशेष याना थुकी रेशमया मूर्ति भरे यायेगुली पारशमणिजु, फटकीया मूर्ति दयेकेगुली देवरत्न, प्रेमबहादुर शाक्य, दन्तया मूर्ति दयेकेगुली मोहन लाल, कःनि आदि अन्नया चित्र दयेकेगुली कुलमानसिं, छ्वालिया मूर्ति दयेकेगुली तीर्थनारायणपिनिगु नां उल्लेखनीय जू योगु दु।

कलाकार कुलमानसिं जुं दयेकूम्ह कःनियाम्ह बुद्ध व कलाकार तीर्थनारायणं दयेकूम्ह छ्वालियाम्ह बुद्ध जा अतिकं हे Masterpiece जूगु जुल।

ल्वहँ, चा, सिं सम्बन्धि ज्या याइगु स्कूले नं पुलांगु स्कूल हे कायम जुया च्वंगु खने दु तर थुगु स्कूले कलाकृति सम्बन्धिया ज्या म्ह जुजुं वना

च्वंगु जुल। २५०० दँया बुद्ध जयन्तिया उपलक्षे लुम्बिनी दयेका च्वंगु नेपाली कला शैलीया बुद्ध मन्दिर व अनसं च्वंगु पुलांगु मायादेवीया मूर्तिया जःरिखे स्थापना जूगु मायादेवीया तुं त्वहँया मूर्ति हे थुगु न्ह्यांवना वना च्वंगु ज्याया उत्कृष्ट नमूनात खः।

व मायादेवीया मूर्ति दयेकूम्ह कलाकार खः, पञ्चरत्न वज्राचार्य्यजु तथा व मूर्तिया निरीक्षक व निर्देशक खः, कलाकार चन्द्रमानसिं मास्केजु।

बौद्ध कलाया संरक्षण

प्राचीनकालं निसें हे परम्परागत आश्रय जुया पलिस्वांथें न तुं पल्लवित, पुष्पित व विकसित जूगु बौद्ध धर्म—गुगुं काले राजधर्म मजूसे लोकधर्म जक जुल तर न्ह्यागु हे जूसां धर्मया नामे नेपाले गनं हि छकुति हे हायेके म्वागु जुया कारणं बौद्ध धर्म व बौद्ध कला प्रति सकलया सद्भावना व सहिष्णुता दया च्वंगु जुल। थौंतक नं गुगुं मूर्तियात निगू धर्मया मनूतसें पृथक पृथक दृष्टिं स्वया सन्मान भावं पूजापाठ याना वोगु नं जुल गथे कि महाकाल द्योयात बुद्ध मार्गीतेसं अक्षोभ्य सहित महाकाल भापा पूजा यासा शिवमार्गीतेसं महाकाल भापा पूजाभाव याईगु, तथैव मत्सेन्द्र नाथयात बौद्धमार्गीतेसं अवलोकितेश्वर भापा पूजायासा शिवमार्गीतेसं गोरखनाथया गुरू भापा पूजा याईगु; पशुपतिनाथयात बौद्धमार्गीतेसं बज्रपाणी बोधिसत्व वा भावी भष्मेश्वर तथागत भापा पूजाभाव यासा शिवमार्गीतेसं साक्षात् शिव हे भापा पूजाभाव याईगु; बौद्धमार्गीतेसं गणेशयात दशक्रोध मध्येया छम्ह विघ्नान्तक भापा पूजाभाव याईगु जूसा शिवमार्गीतेसं शिवपुत्र मङ्गलमय गणेश भापा पूजाभाव याईगु जुया च्वन। थुजोगु दृष्टान्त यक्को दु।

हानं बोद्धधर्म व बौद्धधर्म मूलक कलायात नं अनुश्रुति कालया जुजु धर्माकर, आचार्य शान्तश्री, सिंहकेतु, सर्वानन्द आदिपिन्सं संरक्षण याना वोगु खँ; किराती जुजु जिदेदस्तीया पाले शाक्यमुनि गौतमजु हे स्वयं उपत्यका बिज्याना धर्म प्रचार यागु खँ; अशोक जुजुं नं थःगु तीर्थयात्राया सिलसिलाय् उपत्यकाय् वया धर्म कलायात प्रोत्साहन बिया वंगु खँ; अले

अंशुबर्मा जुजुया पाले थः म्ह्यायमैजु हे तिबेते बिया छ्वया बुद्ध धर्म कोसः ब्यूगु खँ न्ह्यथनेबले याउँक अनुमान याये फु कि बौद्ध धर्मयाथें नतुं बौद्ध कलायागु नं पूर्णरूपं संरक्षण जुया वोगु जुल। तथैव मध्यकालीन नेपाले जुजु जयस्थिति मल्लंनिसें प्रतापमल्ल, जयप्रकाश मल्ल तक नं व आधुनिक कालया नेपाले जुजु पृथ्वी नारायण शाहं निसें वर्तमान जुजु श्री ५ महेन्द्र वीर विक्रम शाहजुं तक नं बौद्धधर्म व बौद्धधर्म मूलक बौद्ध कलायात संरक्षण याना हे वया च्वंगु दु।

ह्रानं सफूगू, बहिगू आदि संस्थातेगु पाखें धर्म व कलाया संरक्षण जुया च्वनीगुयां अतिरिक्त, साहु महाजनपिन्सं तथा श्रद्धालु भक्तजनपिन्सं धर्मे चेष्टा दयेका चैत्य, धर्मधातु, मन्दिर स्थापना याइगु; नरौं, सम्यक न्यायका अनेक बुद्ध मूर्तिदयेके बिया संरक्षण याना वया च्वंगु नं उतिकं हे कातूगु खँ खः।

बौद्ध कलाया संरक्षण स्यलाना च्वंगुया मेगु छगू मुख्य कारण खः— आपलं कलाकारत बौद्धधर्मावलम्बी जुया च्वंगु।

अकें, थौंतक नं नेपाया बौद्ध कलां विश्वया न्ह्योने अविरल गतिं थःगु शान क्यना च्वंगु जुल।

विविध शैली

खला नेपाले विभिन्न शताब्दियागु गुलि कला शैलीत दु व फुके नेपायागु हे छगू विशेष छापलाना च्वंगु दु यद्यपि गुगुं गुगुं शैली पिनें नेपाले द्रहां वोगु खः धैगु तर्क दया थच्वों। अथे नं इतिहासकारतेसं व कलाया अन्वेषकपिन्सं नेपाया कला शैलोयात छगू न छगू नां छुना वोगु जुल।

निगूगु शताब्दि पाखे युनानी मूर्तिकला व भारतीय मूर्तिकला ल्वाक ज्याना गान्धार कला शैली गुगु प्याहां वोगु खः व हे शैली नेपाले नं द्रहां वोगु दु धैगु आपा विद्वानते भनाई दु। प्रथम शताब्दि पाखे लिच्छवीत नेपागाले द्रहांवोबले नं इमिसं थःगु मूर्तिकला नाप नापं ज्वना वल

ज्वी धाई। अले लिच्छविन द्हाँ वे न्ह्यो हे नेपाःयाले बौद्ध धर्म प्रचार जुया च्वने धुंकूगु अनुश्रुतिया कातूगु प्रमाण दुगुलिं उगु बखतया बौद्ध कला शैली पिनेयागु प्रभाव अवश्य लागु दु ज्वी धैगु अनुमान प्रमाण जुल। तर उगु बखतया बुद्ध, बोधिसत्व, अवलोकितेश्वर, तारापिनिगु मूर्ति ल्वीके फूगु मखुनि, गनं खण्डहरे लाना च्वंगु दु ज्वी फु। केवल गान्धार कलाया नमूना स्वरूप मनुष्याकार सूर्यमूर्ति धासा उखे थुखे खने दया च्वंगु दु। अले उगु बखते सूर्यमूर्ति नाप नापं बुद्धया मूर्ति नं दयेकूगु जुल।

मेगु कुगु नेपाले द्हां वया च्वंगु कला शैलीया नां 'पालशैली' खः धैगु विद्वानते धापू दु। थुगु हे सिलसिलाय् इतिहास शिरोमणि ख० बाबुराम आचार्यजुयागु धापू थन उद्धृत याये बह जू वो।

"न्हयगू व च्यागूगु शताब्दी दयेकूगु ल्वहँया मूर्ती शिवपडी ताराया अनेक मूर्ति पशुपति मन्दिरया आसपासे लाना च्वंगु दु। थ्व हे बखते दयेकातःगु मायादेवीया मूर्ति नं उखे थुखे खने दु। थुकी देवपाटने जय-वागीश्वर लिक च्वंगु व कान्तिपुरे यंगाया हितो च्वंगु मूर्ति स्वे बह जू।

न्हयगू शताब्दिनिसें भिगूगु शताब्दितक दयेका तःगु बुद्ध, बोधिसत्व, अवलोकितेश्वर, तारा आदिया मूर्ति नं थायथासे ग्वोगी तुका तःगु खने दु। थुकी नं व हे स्यनावं वोगु कलाया नमूना खने दु।

निगू भागे—भिंछगूगु शताब्दिनिसें भिंप्यंगूगु शताब्दिया पूर्वार्धे तकया मूर्तित लाःगु दु। थुगु समये विहारया बौद्ध मठे मूर्तिकलायागु गुगु उन्नति जुया च्वंगु खने दुगु खः उकीयात 'पालकला' धायेगु चलन दु। पाल जुजुपिं बौद्ध जूगुलिं थुमिगु राज्यकाले आपायाना बौद्ध मूर्ति हे दयेकूगु जुल। थ्व कलां थन वया क्वे कुहां वनावं च्वंगु मूर्तिकलायात उन्नत यागु खने दु।

धातुया मूर्ती जक ललितपुरया क्वाबाहाले च्वंगु बुद्ध मूर्ति, पशुपतिनाथया दक्षिण ध्वाखास च्वंगु निम्ह आर्यताराया मूर्ति व अनसं मन्दिरं पिने खण्डहरं लिकया तःम्ह अर्धनारी नटेश्वरया मूर्ति स्मेत १२ गूगु शताब्दिया

सुन्दर मूर्तिकलाया नमूना खः। १३ गूगु शताब्दि न्हापाया मूर्ति जक अप्राप्त जुया च्वंगु दु।" १.

प्रसिद्ध भारतीय पुरातत्ववेत्ता तारानाथजुया धापू अनुसार "ईसाया झिंछगूगु शताब्दि पाखे मगधया विक्रमशील विहारे बौद्ध धर्मया अध्ययन यायेत विरोचन, रत्नकीर्ति, कङ्कश्री आदि नेपाया बौद्ध पण्डितपिं दुथ्याक वोगु जुल। हानं ११९३ ई० या लगभगे मुहम्मद–ए-बख्तियारं विहार सर याबले इस्लामी उपद्रवं रक्षा ज्वीत विक्रमशील विहारया महास्थविर बुद्धश्रीजु नं थःथाय् च्वोंपिं आपलं शिष्यपिं ज्वना नेपाले दुहाँ वोगु जुल"। पालवंशया पाले थथे बौद्ध पण्डितपिनिगु आवत जावतं हे नेपाले पालशैली दुथ्यागु ज्वी फु।

अभ नेपाया १२ गूगु शताब्दि पाखेयागु तालपत्रया पौया दथ्वी च्वया तःगु 'प्रज्ञापारमिता' यागु क्वपा बांलागु रंगीन चित्र न्ह्योने हे ब्वया चित्रकला पाखे नं थ्व हे पालशैलीयात कया रायकृष्ण दासजुं नं थथे थःगु विचार प्वंका तःगु दु—

"आ थुगु कालया पुस्तक चित्र हे मुख्यत प्राप्त जूगु दु, शैली अनुसार गुगुया कि निगू भेद दु। थकी छगू १० गूगु शदी तकया बङ्गाल, बिहार व नेपाले च्वया तःगु प्रज्ञापारमिता आदि महायान बौद्ध ग्रन्थया सफूत व सफूया उखे थुखे पौले च्वंगु चित्र खः।

थ्व सफू पौले बीचे बीचे महायान देवी देवतात, बुद्ध चरित व दिव्य बुद्धया चित्रत च्वया तःगु दु अभ उखे थुखे सफूकँले, पौले बुद्ध जीवनी तथा जातकया दृश्यत च्वया ब्वया तःगु दु। थुकी ह्याउँगु, वोचूगु, तुयूगु एवं हाकुगु मूल रंग तथा थ्व रंगया मिश्रणं प्याहां वेगु वाउँगु, गुलाफि, वैजनी आदि रंगया प्रयोग खने दु।

शैलीयागु दृष्टिं उक्त स्वंगू केन्द्रया थुजोगु चित्र प्रायः अभिन्न खने दु। यदि छुं अन्तर दुसा थ्व हे कि नेपाया चित्रे च्वंगु मुखाकृती छुं

१—प्रगति, ३ अङ्क—नेपालको ललित कला र मूर्तिकला।

मंगोलपह खने दु गुगुया कारण मेगु छं मखु, अनयापिं मानव रूपया हे प्रभाव खः।

पौभा चित्रयात कया नं थथे च्वोगु दु—"तिब्बतं उगु चिनी प्रभाव नेपायात बिल। थुगु प्रकारं थन नं चित्रकलाया भारतीय व चिनी प्रभाव युक्त शैली चले जुया वल। नेपाली चित्रपटं तिब्बती पौभानाप मुकाबला याः अले थन नं थौंतक पालकालीन चित्रित सफूया परंपरा चालु हे जूनि गुगुली कि तिब्बते हे थें हाकूगु जमीने लुँ वोहयागु आखः दु। नेपालं रोगनी (अर्थात् चिकँया पक्कागु रंग) पौभा नं दयेकू। संभवतः थ्व वयागु निजस्व खः छायधासा थुगु विधाने न पश्चिमी प्रभाव लागु दु न थुजोगु ज्या तिब्बते हे जूगु दु।" *

तोलँ पौले च्वंगु चित्र व मण्डले च्वंगु चित्रयात कया डा० मोतिचन्द्रजुं जक थथे थःगु विचार प्रकट याना तःगु दुः—

—"The Nepalese Buddhist paintings between C. A. D 900 and 1200 are greatly indebted to the Eastern Indian School of Painting practised at Vikramshila, Nalanda etc. To this early group of miniature paintings belong to the illustrated manuscripts now at Cambridge, Boston and Calcutta (Royal Asiatic Society of Bengal). The Nepalese Buddhists have also left a number of Mandala (magic circles) paintings with crowded figures and decorative motifs lifted in geometrical patterns." *

हस्तलिखित सफूस च्वया तंगु बौद्ध चित्रकला शैलीया भारत व नेपाया बीचे गुगु सामञ्जस्य खने दया च्वंगु दु, छगू हे पुलांगु परम्पराया गुगु श्रोत जुया च्वंगु खने दु व विषय कया A. K. Coomaraswamy जुं नं थथे थःगु धापू व्यक्त यागु दुः—

---

* भारत की चित्रकला।

* Marg Vol. IV No I. P. 42.

"Of Indian Buddhist manuscripts, we have two from Bengal, one on palm leaf (Cambridge Mss. Add. 1464 and 1688), one with painted wooden covers and both with miniatures representing Buddhist divinities and Scenes from the life of the Buddha. Quite similar in style are the better Known Nepalese Mss., usually texts of the Asta-sahasrika Prajnaparmita. One at Cambridge (Mss. Add 1643), one formerly in Calcutta (Ms. A. 15, Contents now missing !) and another in the Vredenberg Collection, Calcutta, dated A. D. 1090, the two first containing respectively eighty-five and thirtyseven miniatures : both are of the early eleventh century. A similar text, dated about A. D. 1136. is now in the Boston Museum : there are eighteen miniatures in the text, and the wooden covers are intact, painted with divinities, and scenes from the life of Buddha, in particular, the Nativity and Mara Dharsana, also a group of the seven previous Buddhas and Maitreya. Professor A. N. Tagore owns a slightly later example, of which the covers are painted with Jataka Scences. All these are Mss. on palm leaf : the miniatures are not (as in Persian manuscripts) organically and decoratively associated with the script, but occupy spaces (alekhya-sthana) left by the scribe to be filled by the painter. Besides these manuscripts, there are some undoubtedly ancient (tenth century ?) Nepalese or, at any rate, Indian paintings of Bodhisattvas found at Tun Huang in Western China, and the same site has yielded what is probably the oldest surviving Tibetan Buddhist Banner." ‡

---

‡ Introduction to Indian Art : Mediaeval Buddhist painting.

चा सम्बन्धि स्थापत्यकलाया मूर्तिकला पाखे नं १६ गूगु शताब्दि पाखे—ललितपुरया महाबौद्ध देगः गुगु निर्माण जुल व देगया शैली पूर्व-मध्यकालीन भारतीय स्थापत्य शैलीयागु उगु आदर्शयागु प्रतिनिधित्व याना च्वंगु दु धाई गुगुयात कि बेसरशैलीया चालुक्य शैली धका नां छुना तःगु खः। पातलिपुत्रे च्वंगु बुद्धगयाय् ३ दँ तक तपस्या याना वोम्ह बौद्धाचार्य्य तथा कलाकार अभयराजं अनयागु हे प्रसिद्ध मन्दिरयागु आकार स्वरूप ललितपुरे थःगु निवास्थाने दुर्गति परिशोधन मण्डलाकारगु थःगु हे बौद्ध कलाया आपलं शैली लसिवोगु थ्व महाबौद्ध मन्दिर दयेका वंगु जुल।

नेपाया मेगु स्थापत्य कलाय् नं बौद्ध कला शैलीयागु पूर्ण प्रभाव लाना च्वंगु दु। अले थ्व शैलीयात 'चैत्य शैली" व "पगोड़ा शैली" धका निगू भागे विभक्त याना विदेशी विद्वानतेसं थ्व निगूल शैली पिने देशं हे नेपाले द्वहां वोगु खः धका धायेत चेष्टा यागु दु। गथे कि Percy Brown जुं धैदिल।

"During the Buddhist period, the inhabitants of the Valley looked to India for inspiration and guidance, and the buildings of this early time are of the solid stone order, in the manner of the 'Chaityas' and 'Stupas' of the Great Teacher's native Country. It is possible that in Nepal in the third century B. C., Asoke himself introduced this style when he visited the valley and built the four large Buddhist temples at Patan, one opposite to each of the cardinal points of the Compass. These are still in evidence at the present day, and are slightly different from those subsequently built in Nepal, as they more nearly resemble the 'topes' of the country from which they originated. In other words, the Newars when accepting this Indian construction, instead of slavishly copying it, adapted it slightly to their own ideas, and thus produced this typical

architectural feature with a special character of its own. There are numerous buildings of this type in various parts of the Valley, all fundamentally Buddhist in origin, and all of an early, or comparatively early date. They comprise what may be refderred to as the 'Chaitya' style of Nepalese architecture.

Side by side with these solid stone structures will be observed buildings of an entirely different nature and of less antique appearance, but dedicated to somewhat the same religious purposes. An entire contrast to the severe form of the stupa, in design, construction, and general character, these temples present what may be termed the "Pagoda" style of architecture in the Nepal Valley. A glance at these buildings will at once reveal their origin, which is obviously Chinese in alsmost every particular." *

उखे Sylvain Levi जुया धापू कथं चिनियातेसं पिकाधागु Pagoda design मुसमातेगु आक्रमण ज्वी न्ह्योगु भारतया हे design खयेफु, तर हानं Fergusson या धापूकथं धासा थ्व हे Pagoda design चिनियातेगु हे खयेफु धैगु दु क्वायधासा बर्मा, नेपा व Siam या नं निसन्देह क्वगू हे Common origin खने दु।

थथे थ्व चैत्य शैली व पगोडा शैली (गुगु कि निगुलिं नेपाया बौद्ध कला शैली खः) या विषयस भारत व चीनया प्रभाव लागु खः धैगु विभिन्न विद्वानते विचा जूसां, भ्मीसं थ्व नं धाये फु कि थ्व निगुलिं वास्तवे नेपायागु हे मौलिक शैली खः, थ्व निगू शैली नं नेपाया बौद्ध कलाकारतेगु देन दु। सुं क्वम्ह मनू पिने द्वहां वल धायेवं हे वं थःगु देशं कला शैली कोसः ज्वना वैगु मखु, बरू थथे पिनें वैपिं मनूतेत थःहे नाला थः याना

* Picturesque Nepal: The Arts of Newars. P. 135.

छ्वँगु तथा इमिगु विचार आचारयात नेपालीपनं त्वोपुया छ्वँगु नं नेपा-देया छगू आतकं दया च्वंगु विशेषता खः। थ्व चैत्य शैली व पगोडा शैली नेपाली कलाकारयागु मस्तिष्क प्रसूत शैलो जुया नेपालं हे पिने पिज्वया वंगु खः। खः थथे जुया हे मखा ज्वी, Percival London जुं 'नेपाल' सफुली General L. de Beylie यात बःकया च्वोगु :—

He considers that the Concentric circles of the 'Hti' in Burma and Assam also are taken from Nepal as well as the square entablature of the top of the dome (Toran) अभ थथे नं टिप्पणी च्वत :—

M. Benoit also finds the influence of Nepal in Burma, in China and possibly even in India.

उखे थ्व नेपायागु चैत्य शैली—भारते अशोक जुजु जन्म हे मजूनिबले, आपलं आपलं न्हापा हे—नेपाल उपत्यकाय् नेपाल उपत्यकायागु तुं प्राकृतिक रूप लसि वेक पद्माकार याना नेपामितेसं सृजना याये धुंकूगु खः धका इतिहासं कना च्वंगु दु। गथेकि :—

"स्वयम्भूको विशालकाय चैत्यको प्रथम निर्माणको श्रेय पनि यिनैलाई (आचार्य शान्तश्रीलाई) दिइएको छ। स्वयम्भूका समीप वसुपुर, अग्निपुर, वायुपुर, नागपुर र शान्तिपुर नामक पाँच कुटी यिनै द्वारा स्थापित भएका हुन् भनी अद्यावधि देखाइछन्।"×

Pagoda Style या विषये उखे D. R. Regmi जुं थथे च्वै दिल :—

"तिबेत व चीनयात सुनां थ्व नेपायागु स्थापत्य कला प्रदान यान इमित थ्व अनौठाथें च्वनी। तर इमिसं थ्व सीकूसा बेस ज्वी कि चिनीयातेगु बंशावलिं थ्व स्वीकृत यागु दु कि देगःयागु पगोडा शैली गुंगू शताब्दि न्ह्योतकं चीन व तिबेते पत्ता अत्ता मदुनि गुबले कि खुगूगु शताब्दिया बयसं

× बालचन्द्र शर्मा: नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा P. 60

न्ह्यो हे नेपाले थुकियागु छगू कुगू शैली भाग खने दये धुंकल। ६६५ ए.डी. नेपा वोपिं चीन देशया शिष्टमण्डलं नेपामितेगु कला अभिरुचि व शक्ति-यागु मुक्त कण्ठं प्रशंसा याना प्रचार यागु दु।" *

थ्व हे Pagoda Style यात कया P. London जुं नं थथे च्वोगु जुल :—

"It is a good fortune to find so accurate and early a description of the form, the richness and some of the existing features of Nepalese architecture in a Chinese record. It is the more impressive because its author was not concerned to prove anything but to record a marvel.

At a later date we have the evidence of more than one Chinese traveller that the palace of the King of Nepal was an immense structure. We have the testimony of the Chinese chronicles that it had many roofs, a point which was made because in China there were not then any of the 'Pagodas' which are now one of the chief charecteristics of Chinese architecture." ‡

वास्तवे प्राचीन कालं निसें हे जाग्रत भाव दया सृजना जूगु 'चैत्य' व पगोडा शैली निगूलिं नेपायागु 'नेपाल शैली' खः ह्रानं गुगु कि निगुलिं बौद्ध कला शैली नं खः। मूर्तिकलाया चित्रकला पाखें नं गुगुं देशयागु छाप लाना च्वंगु हे दःसां थुजोगु नेपाया बौद्ध कलाय् नं नेपालं थुकी थःगु मौलिकता व नवीनता सृजना यानावं च्वंगु जुया निम्ति, पिनेयागु मूल-तत्वन नाप नेपाया मूलतत्वं थःगु आदर्शया भिन्नता क्यंगु दु। अकिं क्रातुक धाये फु कि नेपाल उपत्यकाया कुखा कुखा छें, देगलं, पुलां लायकुलिं गुगु अतिकं बांलागु प्रयोगात्मक कलारूपी धन क्यना च्वंगु दु, उकि नं सीदु कि

---

* Ancient and Medieval Nepal.

‡ Notes in the Architecture of Nepal, Vol. II

न्ह्यापां निसें हे नेपागाले च्वोंपिं मनूतेके धर्मे श्रद्धा दुथें कला पाखे नं विशेष प्रेम दुगु जुल। कलाकारतेके जातीय स्वतः प्रवृत्तिगु जातीय कलागुण दुगु जुल। गुगुया फलस्वरूप नेपामिते थःगु हे शैलीयागु कला दुगु जुल—मेगु अर्थे धायेमाल धासा थःगु हे पहयागु Nepalese School of Art दु।

नेपालं पिने नेपाली बौद्ध कलाकारते देन

खला न्हापा न्हापा हे शुरू' निसें नेपालं पिने नेपायागु बौद्ध कला पिदना उखे थुखे चकना वंगु नं दु ज्वी तर खुगूगु शताब्दि पाखे ला नेपाया इतिहासं हे बांलाक कन कि जुजु अंशुबर्मा थः म्ह्यायमैंजु भृकुति सँदेया जुजु स्रोन-चन-गम्पोजु (Srongtsangambo) यात बिया छ्वया उगु बखते नेपाले प्राबल्य जुया च्वंगु बौद्ध धर्म व कला नं थःम्ह्याय् लिसें हे सदेश बिया छ्वगु जुल। सँदेशे सर्वप्रथम भृकुतिं हे बौद्ध धर्म व कला दुथ्याका प्रचार यागु जुयालि थौं तक नं सँदेयापिं मनूतेसं नेपायात श्रद्धा स्वरूप सन्मान याना च्वंगु हे दु। नेपालं कोसः यंकूपिं अक्षोभ्य, आर्यतारा, मैत्रीबुद्ध आदिया चित्र तथा मूर्तिं सदेशे बौद्ध धर्म व कलाया जग स्वंगु जुल। अम्ह बौद्ध कला संस्कृतिया क्वाप दुगु गुलि जक कोसः नेपालं बिया छ्वोगु दु ज्वी उकियागु प्रभाव लागुजा ल्या हे मदु। उगु बखते भृकुति मैंजुं सँदेशे अम्ह नं अपो थमं नेपालं यंकागु बौद्ध धर्म क्वातु-केत थःछें नेपालं आपालं बौद्ध विद्वानपिं व कलाकारत नं सतावं यंका च्वंगु जुल। बौद्ध धर्मया धुरन्धर विद्वान शीलमञ्जु नेपालं हे अन वंगु जुल, नाप नापं गुलिखे कलाकारपिं नं। अकें थुगु सिलसिलाय् Mr. Huang Sheng-chang जुयागु छत्वाचा धापू थन उल्लेखनीय जू वो।:—

"Since the part of China that borders on Nepal is Tibet, the Tibetans and Nepalese have always maintained close contact. In about the year 584, Srongtsan Gambo, King of Tibet, married the daughter of Amsuvarman, King

of Nepal. The princess brought many precious Buddhist images to Lhasa. Her coming brought with it the introduction of Buddhist religion. Tibetan architecture too shows Nepalese influences. The style of the World-famous Potala Palace is Nepalese in origin.

Many of the Tibet's artisans came from Nepal. They contributed to the buildings of Lhasa's sixth century Jokhang Temple, the oldest Tibetan Buddhist place of worship. Constructed to house the images brought from Nepal, it is still a goal of pilgrimages from that Country. The nine storeys tower which is connected with the Potala by an iron bridge is also reputed to have been built by King Srongtsan Gambo's Nepalese bride."*

सँदेशे थौंतक नं भृकुतियात 'हरिततारा' धका स्थापना याना पूजा यानावं च्वंगु दनी तथा प्रतिवर्ष सँदेया यात्रीत नेपायात बौद्धतीर्थ भापा नेपाले वया च्वंगु दु। स्वयम्भू व खास्ती तीर्थया अतिरिक्त ख्वपया प्रसन्नशील महाविहारे ताराया दर्शन यायेत नं यात्रीत वनीगु जुल। अले हानं थौंतक नं सँदेशे गुलि नेपामित प्रवासी जुया चोंपिं दु अथवा थनं वना व्यावसायिक ज्या याना च्वोंपिं दु इपिं फुक बौद्ध कलाकारते हे सन्तानत खः। कान्तिपुरया दानरत्न, मोतिधर, आनन्दमुनि आदि व ललितपुरया काजीमान, ज्ञानकर, भाजुपति, बेखानसिंह आदि कलाकारतेसं छुँ दँ न्ह्यो तक नं सँदेशे च्वना थःगु अनूपम कलाकृति दयेका च्वंगु खः। हानं गुलिखे नेपाली कलाकार थौंतक नं सँदेशे द हे दनी। अभ गुलिखे नेपाली बौद्ध कलाकृति थौंतक नं नेपालं सँदेशे न्ह्याना च्वंगु हे दनी।

थ्व हे सँदेशं भिंस्वंगूगु शताब्दी सँदेया जुजु Pagspa या पाले

* People's China May, 1956: Nepal and China.

सँदेशे लुँयागु स्तूप दयेकेत नेपादेशं नेपाली कलाकारत फिके यागु नं दु। थुगु बखते नेपाया जुजु अभयजुं थःगु देशया इज्जत तया ८० म्ह योग्यपिं कलाकारत सँदेशे छ्वोगु खः। नायो जुया वोंम्ह कलाकार अनिकोजु खः। संदेशे दँ दँ च्वना ८० म्ह कलाकारं गुलि ज्या याना अन बौद्ध कलाकृति ब्वल उ्वी थ्व याउँक हे सकसिनं अनुमान याये फूगु खँ खः। अभ थ्वेक कलाकार अनिकोजुयात ल्हासा देशे बांलाक अनूपम ज्यायात धैगु सीका चीन देशया बादशाह कुबलाइ खाँ नं सःतूसेंलि Pagspa नाप हे थ्वेक नं पेकिंगे थ्यंक फाल। कुबलाई खाँ जुं नेपाली अनिकोयात 'Imperial Teacher' धैगु titte नं बिया अतिकं सन्मान यागु जुल। नेपाली कलाकार अनिकोजु सर्वगुण सम्पन्नम्ह जन्मजात कलाविद् कलाकार जूगु जुया च्वन। थ्वेक छम्ह Practical engineer, painter, व master at casting metal statues नं जुया च्वन। थ्वेक नं चीने आपलं मूर्ति कलाया निर्माणया नाप नापं सम्राट कुबलाई खाँयागु छपा तस्बीर रेशमे भरे याना दक्षता क्यंगु नं जुल। Mr. Huang-Shang-Chang जुयागु हे हानं धापू कथं चीन देशे नं नेपाली बौद्ध कला शैलीया प्रचार नेपाली कलाकार अनिको पाखें यको जूगु फीसं खंके फु।

"It was Aniko, it is believed, who made most of the Buddhist images in the temples of Shangtu (modern Tolun) and Tatu (modern Peking), the two capitals of the Yuan dynasty. Later he became head of the Office of Architectural Works under the Yuan dynasty, having charge of all matters concerning architecture and cast statuary. One of his six sons succeeded him in that Office. Another became chief of the Office of Five Arts. Aniko also trained a Chinese disciple called Liu Yuan. So adept was Liu Yuan in the modelling and casting of Buddhist

religious statutes that he was known as "The Peerless." ‡

अभ्त "Buddhist in New China" सफूया धापू कथं

"The white Pagoda at the Midaying Monastery in Peking constructed in 1348 was designed by Aniko, an architect of Nepal."

मेमेगु देशे अतिकं नांदंपि कलाकारते जन्म हे मजूनि बले—नेपादेशे अनिकोथें जाम्ह प्रतिभाशाली कलाकार जन्म जुया ल्हासाय् व चीने तक नं नेपाली बौद्ध कला शैलीयागु जग स्वाये फुगु छगू गौरवया खँ खः।

भारत देशे वनानं नेपाली कलाकारतेसं थःगु नेपाया बौद्ध कला शैली न्हापा हे नं गनं गनं प्रचार यागु दु धैगु अनुमान यायेफु छायधासा कलाया क्षेत्रे आदान प्रदान जुया च्वनीगु स्वाभाविक हे खः। थन केवल छगू ज्वलन्त उदाहरणया निम्ति थौंतक नं भारते च्वना थःगु नेपाल बौद्ध कला शैली प्रचार यानां च्वोंम्ह ललितपुरया छम्ह नांदंम्ह कलाकार बेखाराज शाक्यजुयागु खँ थन न्ह्यथने* :—

......Bekha Raj had become something of a personality by now and Mr. Percy Brown, then Principal of the Government Art School, became interested in his paintings and appointed him teacher of Nepali art in the School. Such was his popularity at that time that he successfully ran his own private school where he taught painting and modelling.

× × × ×

Then came the golden era of his life. Rabindranath commissioned him to do some Nepali paintings in his

---

‡ People's China, May 1956 : Nepal and China.

* Rugged Road to Fame and Glory, Misfortune fails to move Nepali Artist } The Statesman Cal. March 19, 1956.

Jorasanko house. He also became a regular visitor to Santiniketan, where he held frequent discourses on art with Abanindranath and Nanda Lall Bose. He was elected a member of Kalabhavan (art museum) there. Among his patrons were Lord Carmichael and the Gaekwad of Baroda.

× × × ×

His unquestioned talent soon attracted notice and he was commissioned by the Bengal Government to do all the cement sculpturings on Anderson Bridge and later on Coronation Bridge across the Teesta. Both undertakings brought him fresh fame and in 1941, the Maharaja of Nepal, Joodha Shum Shere commissioned him to do the entire concrete sculpturing and gold and silver filigree work of Dhir Dham, a temple dedicated to Lord shiva, which the Maharaja was then building in Darjeeling.

× × × ×

In 1950, he was commissioned by the Indian Government to build the wooden and concrete Asoka Chakra at Raj Bhavan.

× × ×

Evidence of his lesser known works can be found in almost every temple and monastery in and around Darjeeling.

थथे हे सिक्किम, भूटान पाखे नं नेपालया कलाकारतेसं आपलं ज्यायाना च्वंगु दु। हालसाले हे ललितपुरया छम्ह नांदंम्ह कलाकार मानज्योति चीरी शाक्यजु भूटाने (दुपाय्) अनया आपलं कलाकारतेत नेपाली बौद्ध कलाशैलीयागु शिक्षा व तालिम बिया नेपाली कला स्कूलयागु परम्परा दयेका वोगु जुल।

थ्थे सी दु कि नेपाली कलाकारतेसं थःगु देशयागु मौलिक कला शैली खासयाना बौद्ध कला पद्धति व शैली नेपालं पिने नं प्रचार यानावं च्वंगु जुल, अले पिनेयापिं मनूतसं नं नेपायागु कला शैली विशेष अभिरुचि कयावं च्वंगु जुल ।

उपसंहार

कलाया क्षेत्रे—ग्रीसया एथेन्सथें, इटालीया रोमथें, भारतया मथुरा, साँची, नालन्दाथें तुं नेपाया लागी काठमाडौं उपत्यका हे सर्वगुण सम्पन्नगु श्रेष्ठ थाय् जुथा आत्मा तुल्य जुया च्वन, बौद्ध कलाया क्षेत्र जुया च्वन। खला, काठमाडौं उपत्यकाय् बौद्ध कलाया अतिरिक्त मेमेगु कलाशैलीयागु नं स्थान मदुगु मखु गथे कि चांगु नारायण, कृष्णमन्दिरयागु देगः शैली, कालीदहन, बूदानीलकण्ठयागु मूर्ति शैली गुगु कि हिन्दु-धर्म कलाया शैली खः। अथे नं बौद्ध धर्मया बौद्ध कलाया हे दुस्यो बलाना च्वंगु जुल। अभ्र उपत्यकां पिने नेपालं दुने हे नं खास याना उत्तर भागे पूर्व ओलुङ्चुङ् भोट, पश्चिम भागे मताङ भोट, मुस्ताङ भोट, छार्का भोट, तारा भोट आदि थासे बौद्ध धर्मया प्राबल्यता दुथें न तुं बौद्ध बौद्ध धर्म लिसे बौद्ध कलायागु नं उतिकं हे दा कया च्वंगु जुल। फरक थुलि हे कि थुखेयागु फुक बौद्ध गुम्बाय् तिबेत पाखेयागु बौद्ध कला शैलीया हे प्रचूरता दुगु जुल, थथे जूगुया मुख्य कारण थुखेयापिं बौद्ध धर्मावलम्बीते तिबेत नाप हे आपलं आवत जावत दया सम्बन्ध दुगुलिं खः। उपत्यकाय् नं नमूनाया निर्मित थुजोगु गुम्बा दु गथे कि स्वयम्भुइ मञ्जुश्री च्वंगु सुमति मैत्री शासन गुम्बा गन तिबेतया लसी वोगु तिबेतन कला हे (खास याना अंगले च्वया तःगु चित्र कला) प्रदर्शन याना तःगु जुल। धातुया बुद्ध मूर्ति जक नेपाया कलाकारतेसं हे दयेका तःगु जुल। उपत्यकां दक्षिण पाखे तराई खण्डे नं खास याना शाक्यमुनि गौतमया जन्मस्थान जूगु लुम्बिनी व कपिलवस्तु (तिलौराकोट ?) आदि

थासे नं अशोकया न्ह्योयागु हे बौद्ध कला कृतित दु ज्वी, छुं भति अवशेषत ल्वीके धुंकूगु नं दु। अले थुगु ई ब्योयागु धका क्कातुक सीम-दुसां—लुम्बिनी च्वंगु मायादेवीया ल्वहँ मूर्ति नं अतिकं पुलांगु बौद्ध शैलीया ज्वलन्त नमूना खः। नेपाया दुने थुखेपाखे दुगु थ्व अति प्राचीनगु बौद्ध कलायागु मेमेगु आपलं अन्वेषण थन याना स्वेमानीगु खुदाईयागु ज्याय् हे पूर्णतया निर्भर जुया च्वंगु दु। अभ्क काठमाडौं उपत्यकाय् नं प्राचीन विशाल नगर (हाँडीगाउँ), राजपत्तन (लाजिमपाट) आदि थासे नं खुदाईया ज्या याना स्वेगु; स्वयम्भूया शान्तिपुरथें जागु अति गुह्यगु गुफा चायका अनुसन्धान याना स्वेगु ज्या नं ल्यना हे च्वंगु दनी।

अन्त्ये, थ्व धायेगु अत्युक्ति ज्वी मखु कि नेपायागु बौद्ध कलाया विषये थौंतक विद्वानतेसं गुलि अन्वेषण याना खँ च्वया तल व फुक अपूर्ण हे तिनि, केवल थुजोगु खँ ला बौद्ध कलायागु रूपरेखा सम हे जक क्यंगु जुल। अभ्क थ्व बौद्ध कला सम्बन्धि गुलि खँ प्याहां वया च्वन व फुक लेखया रूपे जक, छगू अलग सफूया रूपे मखुनि। अकें थुगु क्षेत्रे आपलं अन्वेषणया ज्या ल्यना हे च्वंगु दनि। आशा दु, छन्हु व दिन अवश्य वै प्रयत्नं गुबले कि विश्वया न्ह्योने नेपाया बौद्ध कलायागु सम्पूर्ण भ्कांकी पिज्वै। सकसिनं पिज्वेके नं मागु जुया च्वन छाय धासांनि बौद्ध कलाया कलाकारं नं थः छम्ह सर्वज्ञ बुद्धया हे ज्याभः जुया वं थःगु बौद्ध कला कृती थौंयागु विश्वयात व कन्हेयागु विश्वयात माःगु "बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय" या दर्शनया दिग्दर्शन नं याना तःगु जुल।

—:*:०:*:—

Printed by Jyoti Printing & Publishing Press. Calcutta-7.

धर्मोदय सभाया न्हूगु सफू :

बौद्ध-कहानी—भिक्षु अमृतानन्द

सूत्र-संग्रह—भिक्षु अमृतानन्द

गृही-विनय—(नेपाली)—भिक्षु अमृतानन्द, अनु० केशवलाल कर्माचार्य

बुद्ध-जीवन—(")—भिक्षु अमृतानन्द

Buddhist Geography of ancient Nepal
—by Chandra Bahadur Shrestha

Buddhisim and Nepal—by Kuladharm Ratna
M. A. (Com.), B. L.

Srap—shots of Kathmandu Valley
—by Krishna Bahadur Manandhar

Nepal : A Geographical Account—by K.M. Malla M.A.
